

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ В УКРАЇНІ (1991–2019 РР.)

Коц Д. В.,

начальник юридичного сектору

Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті визначено і проаналізовано етапи становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом, зокрема її нормативно-правового регулювання, в період відновлення Україною своєї незалежності. Характеризуючи кожен із етапів становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом в Україні, визначили основні здобутки, що стали підвалинами для розвитку цієї важливої галузі та можуть розглядатися як фундамент для подальших напрямів удосконалення системи захисту інформації з обмеженим доступом у нашій країні. Автором статті описано власний підхід до формування поняття «система захисту інформації з обмеженим доступом», ураховано законодавчі визначення суміжних понять і включено об'єкти, щодо яких суб'єктами правовідносин здійснюються заходи захисту.

Розподіл на етапи формування й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом проведено, зважаючи на прийняття базових нормативно-правових актів, які формували, змінювали і припиняли (врегульовували) правовідносини, пов'язані з питаннями захисту інформації з обмеженим доступом у незалежній Україні. Указане дало змогу виокремити й охарактеризувати вісім основних етапів становлення та розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом, беручи за основу прийняття актів законодавства, які мали визначальний вплив на створення, функціонування і зміну всієї системи або більшості її складників. Крім цього, з'ясовано, що зовнішньополітичні, військово-політичні чинники мали визначальне значення для досягнення нового рівня системи захисту інформації з обмеженим доступом на заключному етапі дослідження. Також автором визначено перспективний напрям дослідження системи захисту інформації з обмеженим доступом у нашій державі – визначення сучасного стану системи захисту інформації з обмеженим доступом.

Ключові слова: інформація з обмеженим доступом, захист інформації, система захисту інформації, державна безпека, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. З розвитком людської цивілізації інформація змінювалася, змінювалися її розуміння, види, для забезпечення інформації винаходили та застосовували різноманітні засоби й методи, а тому зародження й розвиток системи захисту інформації в незалежній Україні (з 1991 р.) були б неможливими без надбання попередніх поколінь українських фахівців і державних утворень, до складу яких входили землі сучасної України. На сучасному етапі розвитку системи державної безпеки України актуальним є питання вивчення захисту інформації в Україні. Без усвідомлення надбання попередніх поколінь неможливо створити нову систему захисту інформації з обмеженим доступом, що спонукало нас дослідити етапи формування й розвитку в Україні системи такої складної й водночас настільки ж необхідної галуззі.

Історія свідчить про тісну взаємопов'язаність явищ, процесів і подій минулого та сучасного. Отже, віднайти щось нове в сучасному світі – практично нездійсненне завдання без дослідження наявних знань і практики їх застосування. Це зумовлює актуальність дослідження історії та періодизації системи захисту інформації з обмеженим доступом у незалежній Україні.

Історія й періодизація захисту інформації та розвитку видів захисту інформації у вітчизняній інформаційній доктрині залишаються недостатньо розробленими. Існування досить обмеженої кількості наукових праць вітчизняних науковців ускладнює проведення аналізу наукових поглядів на питання історії формування захисту інформації та етапів розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом в Україні.

Надбанням дослідження стали праці вчених, які вивчали питання історії розвитку захисту інформації, періодизації захисту інформації, а саме: А.М. Гуза, Б.А. Кормича, В.А. Ліпкана, О.В. Шапети й деяких інших. З огляду на недостатнє розроблення аналізованих питань, найбільш цікавими та дис-

кусійними є ті, що спрямовані на формування етапів розвитку системи захисту інформації в Україні, їх вагомості у становленні такої системи.

Деякі науковці (О.В. Шапета й інші) приділяли увагу вивченню питання становлення та розвитку системи захисту інформації, висвітлюючи це питання в розрізі основного предмета дослідження й у взаємозв'язку з ним [6]. Цікавим, на наш погляд, є бачення та розуміння проблеми історії зародження й розвитку захисту інформації в Україні, виражене А.М. Гузом [5]. Однак розроблена ним періодизація охоплює новітню історію нашої держави по 2005 рік, що спонукає сучасних дослідників поглянути на доробок А.М. Гуза крізь призму стрімко змінюваних суспільних правовідносин.

Мета статті – визначити та проаналізувати етапи формування й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом на теренах незалежної України (1991–2019 рр.).

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття системи захисту інформації з обмеженим доступом та аналіз деяких періодизацій.

Для досягнення мети статті необхідно вивести (отримати) поняття про систему захисту інформації з обмеженим доступом.

Національне законодавство України не дає визначення терміна «система захисту інформації з обмеженим доступом», проте його розуміння опосередковано містяться в інших законодавчо сформульованих поняттях. Ці поняття не є тотожними, однак дають нам змогу сформулювати власне розуміння системи захисту інформації з обмеженим доступом [1, с. 171].

Під системою технічного захисту інформації в частині 1 статті 1 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» розуміється сукупність суб'єктів, які провадять діяльність у сфері технічного захисту інформації, нормативно-правових документів, що регулюють їхню діяльність, а також матеріально-технічної бази в цій сфері [2]. У наведеному визначенні відсутні об'єкти технічного захисту інформації.

Так, статтею 2 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» до об'єктів захисту в системі зараховано: 1) інформацію, що обробляється в цій системі; 2) програмне забезпечення, яке призначене для обробки цієї інформації [3].

Також наведемо законодавче розуміння національної системи кібербезпеки. Під такою системою в частині 1 статті 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» розуміється сукупність суб'єктів забезпечення кібербезпеки та взаємопов'язаних заходів політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного й технічного захисту національних інформаційних ресурсів, кіберзахисту об'єктів критичної інформаційної інфраструктури [4]. Як бачимо, в цьому випадку до національної системи кібербезпеки не включено об'єкти кібербезпеки, які визначені в статті 4 цього ж законодавчого акта.

На нашу думку, такий підхід до формування поняття системи захисту інформації з обмеженим доступом не відповідатиме загальному уявленню про систему, адже системою є множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем і між собою.

Даючи розуміння поняття системи захисту інформації з обмеженим доступом, не потрібно з її складу виключати об'єкти, на які впливають і/або щодо яких суб'єкти системи здійснюють свої повноваження, або принаймні вказувати на мету/очікуваний результат роботи системи.

Формуючи поняття системи захисту інформації з обмеженим доступом, варто враховувати законодавчі визначення суміжних понять і не ігнорувати об'єкти, щодо яких здійснюються заходи захисту. Отже, під системою захисту інформації з обмеженим доступом варто розуміти сукупність суб'єктів, що провадять діяльність із захисту інформації з обмеженим доступом, об'єктів, щодо яких здійснюється захист, і взаємопов'язаних заходів науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових заходів, а також інженерно-технічних засобів.

Такий підхід до розуміння системи захисту інформації з обмеженим доступом сприятиме повному сприйняттю системи, а також усебічному розробленню суб'єктами захисту інформації заходів досягнення мети (результату), дасть можливість комплексно оцінювати всі складники системи.

Проаналізуємо дослідження й підходи до періодизації системи захисту інформації, які є для праці найбільш наближені.

А.М. Гуз в основу періодизації захисту інформації поклав основні етапи українського державотворення. У межах кожного етапу простежується історія захисту інформації нерозривно й у взаємодії з попереднім етапом та іншими історичними процесами, які його характеризують [5, с. 7].

Так, А.М. Гуз виділяє вісім періодів становлення й розвитку системи захисту інформації в Україні, останній із яких – період розбудови захисту інформації незалежної Української держави – досліджуваний у статті.

Аналізуючи систему технічного захисту інформації в Україні, О.В. Шапета виділяє в цей період чотири етапи становлення й розвитку системи технічного захисту інформації як одного з видів захисту інформації [6, с. 222].

В основу такого поділу на етапи О.В. Шапета покладає прийняття нормативно-правових актів, якими створювалися державні органи, до повноважень яких зараховано формування державної політики і цієї сфері.

Підхід О.В. Шапети до визначення етапів становлення й розвитку системи технічного захисту інформації в незалежній Україні актуальний для синтезу етапів становлення й розвитку саме одного з видів захисту інформації, але не всієї системи захисту інформації з обмеженим доступом.

Таке судження обґрунтовуємо власним підходом до розуміння того, що система захисту інформації з обмеженим доступом являє собою не тільки сукупність суб'єктів, що провадять діяльність із захисту інформації, а й певну сукупність об'єктів, щодо яких такі суб'єкти здійснюють свої повноваження.

З урахуванням введеного вище розуміння поняття системи захисту інформації з обмеженим доступом вважаємо за доцільне розглядати етапи розвитку такої системи з огляду на прийняття нормативно-правових актів, які врегульовували правовідносини, пов'язані із захистом інформації з обмеженим доступом.

2. Етапи становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом у незалежній Українській державі (1991–2019 рр.).

Указаний період охоплює відрізок часу з прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року по теперішній час.

Під час визначення етапів становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом в Україні в новітньому періоді автором узято за основу прийняття актів законодавства, які стали визначальними для створення, функціонування вказаної системи або більшості її складників.

Так, *перший етап* розпочався з прийняття Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року і тривав до жовтня 1992 року – часу прийняття Закону України «Про інформацію». Цей законодавчий акт став першим документом, який установив правові основи одержання, використання та зберігання інформації, закріпив право особи на інформацію, а також систему інформації, визначив статус учасників інформаційних відносин, урегулював доступ до інформації [7]. Серед іншого вказаним Законом установлювалося розуміння інформації з обмеженим доступом, а також повноваження щодо визначення порядку її обігу та системи (способів) захисту. Цей етап можна охарактеризувати як етап післядії нормативів СРСР. Звісно, в Україні й донині діють нормативи та правила, які започатковано в радянській системі права. Такий перехідний період гарантований Постановою Верховної Ради України «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» від 2 вересня 1991 року № 1545-XII. Проте з прийняттям Закону України «Про інформацію» регулювання суспільних правовідносин, пов'язаних з інформацією, обмеженням доступу до неї, її захистом, отримало новий вектор розвитку й імпульс до врегулювання відносин в інформаційній сфері за новими правилами незалежної України.

Відлік часу *другого етапу*, на наше переконання, розпочавшись у жовтні 1992 року, закінчився в 1994 році прийняттям системних і важливих для державності України актів – Законів України «Про державну таємницю» та «Про захист інформації в автоматизованих системах». На другому етапі розвиваються демократичні процеси в нашій державі, розпочинається творення зрозумілих правил поведінки в інформаційному просторі.

Законом України «Про державну таємницю» врегульовано суспільні відносини, пов'язані із зарахуванням інформації до державної таємниці, її засекречуванням, охороною, захистом життєво важливих інтересів України у сфері оборони, державної безпеки [8]. Без сумніву, державна таємниця є особливим видом інформації з обмеженим доступом і з початком *третього етапу* (1994–1996 рр.) правовідносини, пов'язані з нею, та компетенції суб'єктів таких правовідносин визначалися законом України, а не відомчою інструкцією СРСР чи постановою ЦК КПРС.

Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» (на підставі Закону України від 31.05.2005 № 2594-IV отримав назву «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах») унормував правовідносини із захисту інформації в автоматизованих системах [3]. Уперше на законодавчому рівні ми отримали поняття «захист інформації».

Найвизначніше надбання української системи права – Конституція України. Саме вона є правовою основою інформаційної безпеки. Стаття 17 Конституції України визначає інформаційну безпеку однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу [9]. 1996 рік – рік прийняття Конституції України, дав старт *четвертому етапу* розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом. У подальшому всі правовідносини, пов'язані із захистом інформації, регулювалися її нормами або актами законодавства, виданими в її розвиток. До цього етапу також варто

зарахувати прийняття важливих для системи Закону України «Про національну програму інформатизації», Указів Президента України «Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні» від 22.05.1998 № 505 і «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» від 27.09.1999 № 1229. Цей етап видався дуже продуктивним для системи загалом, під час його дії прийнято багато актів законодавства, стандартів і нормативів, які врегульовували захист інформації з обмеженим доступом. Цей етап тривав до 2002 року.

2002 рік став революційним для системи конфіденційного зв'язку та захисту інформації з обмеженим доступом. Із прийняттям Закону України «Про Національну систему конфіденційного зв'язку» розпочався *п'ятий етап (2002–2006 рр.)* – етап початку функціонування спеціальних телекомунікаційних систем (мереж), які за допомогою криптографічних і/або технічних засобів забезпечують обмін інформацією з обмеженим доступом в інтересах органів державної влади й органів місцевого самоврядування, створюють належні умови для їх взаємодії в мирний час і в разі введення надзвичайного й воєнного стану [10]. Указаний законодавчий акт відіграв вагомий роль для розвитку системи обміну та захисту службової інформації в Україні. Також приймаються важливі для системи акти – Закони України «Про основи національної безпеки», «Про телекомунікації», та інші підзаконні акти, які в сукупності дали змогу підняти систему захисту інформації з обмеженим доступом на новий рівень.

Шостий етап (2006–2011 рр.) розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом розпочався прийняттям Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України». Указаний законодавчий акт не тільки вплинув на суб'єктний склад системи, передбачаючи формування окремого державного органу – Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – Держспецзв'язку), призначеної для забезпечення функціонування і розвитку державної системи урядового зв'язку, Національної системи конфіденційного зв'язку, захисту державних інформаційних ресурсів криптографічного та технічного захисту інформації [2], а й дав визначення тим процесам, явищам, які на той час потребували законодавчого розуміння. Указаний етап зумовлено демократичними перетвореннями в нашій державі, інтеграційними процесами в напрямі європейської спільноти й реформуванням правоохоронної системи. У цей час (2007 рік) у системі Держспецзв'язку створюється спеціалізований структурний підрозділ – команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA, яка у 2009 році акредитована у Форумі команд реагування на інциденти інформаційної безпеки (FIRST) і стала важливим суб'єктом підрозділом у системі захисту інформації з обмеженим доступом.

2011 рік дає початок *сьомому етапу (2011–2014 рр.)* набранням чинності Законом України «Про захист персональних даних» і прийняттям Закону України «Про доступ до публічної інформації». Починається етап захисту персональних даних і відмежування публічної інформації від такої, що публічною не є. Цей період характеризується створенням і реєстрацією баз персональних даних, вирішенням питань про їх захист, а також запитом на публічну інформацію й пошуком їх відмінностей від звернень громадян. Ці акти законодавства мали значний вплив на аналізовану систему, адже давали розуміння видів інформації з обмеженим доступом.

Заключним дослідження є *восьмий етап* (2014 рік – по теперішній час). Виокремлюємо його як особливий, адже старт йому дав Указ Президента України «Про часткову мобілізацію» від 17.03.2014 № 303. Першопричиною для початку вказаного етапу стали зовнішня агресія щодо нашої держави, тимчасова окупація частини території України. Цей етап є етапом загартування досліджуваної системи в умовах особливого періоду й воєнного стану. Ще цей етап характеризується як етап кібербезпеки, яка на рівні закону започаткована у травні 2018 року. У цей період державні інституції та інститути громадянського суспільства об'єднали зусилля для опору противнику, в тому числі й в інформаційній сфері, і в кіберпросторі. Приймається багато суттєвих змін до законодавства України. Відбувається парад доктрин і стратегій, зокрема затверджуються Стратегія Національної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України, Доктрина інформаційної безпеки, нова редакція Воєнної доктрини України. У липні 2018 року законодавство нашої держави перестало визначати основи національної безпеки, а перейшло до визначення безпосередньо національної безпеки з набранням чинності Законом України «Про національну безпеку України». І на всі ці події впливають інтеграційні процеси, зумовлені виконанням нашою державою зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії.

Висновки. Проведений аналіз законодавства України, суспільно-політичних, інтеграційних процесів, доктринальних розумінь питань виокремлення етапів становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом в Україні дав змогу резюмувати таке. Зокрема, визначено власне розуміння поняття «система захисту інформації з обмеженим доступом» (з урахуванням законодавчих визначень суміжних понять та об'єктів, щодо яких суб'єктами правовідносин здійснюються заходи захисту), що допомогло здійснити авторський поділ на етапи становлення й розвитку системи захисту інформації з обмеженим доступом на теренах незалежної України. Також охарактеризовано

кожен із таких етапів. Виокремлено вісім основних етапів становлення й розвитку досліджуваної системи, беручи за основу прийняття актів законодавства, які мали визначальний вплив на створення, функціонування та зміну всієї системи або більшості її складників.

Крім цього, автор дійшов висновку, що не тільки розвиток національного законодавства впливав на розвиток системи захисту інформації з обмеженим доступом у незалежній Україні. Зовнішньополітичні, військово-політичні чинники мали визначальне значення для досягнення нового рівня системи захисту інформації з обмеженим доступом на заключному етапі дослідження. Тому перспективним напрямом дослідження вбачається визначення сучасного стану системи захисту інформації з обмеженим доступом.

Kots D. Formation and development of information protection system with limited access in Ukraine

The article defines and analyzes the stages of formation and development of the information protection system with limited access, in particular: its legal regulation, during the period of Ukraine's restoration of its independence. Describing each of the stages of the formation and development of an information protection system with limited access in Ukraine, the main achievements that have become the basis for the development of this industry are defined and can be considered as the basis for further directions of improving the information protection system with limited access in our country. The author of the article describes his own approach to the formation of the definition of "information protection system with limited access", which takes into account the legislative definitions of related concepts and includes the objects for which the subjects of legal relations take protection measures.

The division into the stages of formation and development of the information protection system with limited access was carried out in view of the adoption of basic legal acts that formed, changed and terminated (regulated) legal relations related to the issues of protection of information with limited access in independent Ukraine. These allowed us to identify and characterize the eight main stages of the establishment and development of the information protection system with limited access, taking as a basis the adoption of legislative acts that had a decisive impact on the creation, operation and change of the whole system, or most of its components. In addition, it was found that foreign policy, military and political factors were crucial to achieving a new level of information protection system with limited access at the final stage of the research. The author also identified a promising area of research for the information protection system with limited access in our country – determination of the current state of the information protection system with limited access.

Key words: information with limited access, information protection, information security system, state security, information security.

Література:

1. Коц Д.В. Правові питання системи захисту інформації. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2019 р. Київ, 2019. № 10. С. 170–172.
2. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 30. Ст. 258.
3. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 31. Ст. 286.
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2017. № 45. Ст. 42.
5. Гуз А.М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2007. 260 с.
6. Шепета О.В. Адміністративно-правові засади технічного захисту інформації : монографія. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2012. 296 с.
7. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 48. Ст. 650.
8. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 16. Ст. 93.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.2002 № 2919-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 15. Ст. 103.